

БУДИТЕЛЬСТВО В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКАРПАТТЯ: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У статті досліджується просвітительська діяльність Олександра Духновича, Августина Волошина та інших письменників Закарпаття другої половини XIX – першої половини XX століть. Мотив “пробудження зі сну” в їх творчості розглянуто у всеукраїнському контексті.

Ключові слова: просвітительство (“будительство”), символіка, євангельські мотиви.

Summary. The article investigates the educational activities of Alexander Duhnovich, Augustin Voloshin and other writers of Transcarpathia second half of XIX - early XX centuries. The motif of “awakening from sleep” in their work is considered in all-Ukrainian context.

Key words: enlightenment (“budytelstvo”), symbolism, evangelical motives.

Уже стало традицією письменників Закарпаття XIX століття – Олександра Духновича, Олександра Павловича, Євгена Фенцика та ще кількох їх сучасників – називати будителями. У 1957 році Андрій Шлепечкий видав у Пряшеві книгу «Закарпатські будителі та наша сучасність», в якій опубліковано біографічні нариси і про згаданих Духновича, Павловича й Фенцика, і ще про Адольфа Добрянського, Івана Раковського, Анатолія Кралицького та Юлія Ставровського-Попрадова [див.: 27].

Але Михайло Лучкай у передмові до «Граматики слов'яно-руської» (Будин, 1830) початок епохи національного пробудження русинів Закарпаття датує XVIII століттям: “Невже не було тут талантів, чи може тут панував глибокий сон, коли в цілому світі наполегливо розвивалася література? Таке твердження було б далеким від правди, бо гордився народ та духовенство й будуть пишатися нащадки єпископом-реставратором Бачинським, красномовним Олексієм Ількевичем, дотепним Іоанном Пастелієм, видатним єпископом Григорієм Тарковичем, другим Мефодієм, Михайлом Табаковичем, людиною надзвичайної старанності і щасливої пам'яті” [13, с.49]. А в «Історії карпатських русинів» (т.4, гл. 51: «Славніші мужі, які процвітали в усій колишній Мукачівській єпархії у вісімнадцятому столітті») він назвав імена 54-х активних діячів на ниві просвітництва краю – і Даніїла Бабіловича, який “написав книжку великої святої єпархіальної історії”, і Іоанна Брадача (“відзначався освіченістю, знанням і моральною гідністю”), і Іоанна Кутку (“був писарем у єпископа, потім став професором св. обрядів у мукачівських школах”)... Розповідаючи про Андрія Бачинського, який “закінчив філософію в Кошицях”, вчився у духовній семінарії в Трнаві, був марамороским вікарієм (1746-1754), сприяв побудові церков у Сиготі, Вишкові, Хусті, Тячеві, Лучкай наголосив: “Цього Андрія Бачинського називали також світилом, що світить після темряви” [див.: 14, с. 246-273].

Та найяскравішим світилом XVIII століття був інший Андрій Бачинський – єпископ Мукачівської єпархії у 1772-1809 роках. Він домігся у Марії

Терезії згоди на відокремлення єпархії від Егерського єпископату, переніс резиденцію єпархії із Мукачева в Ужгород, послідовно виступав на захист національної культури русинів. Підписуючись ініціалами А.Б.В. (розшифровувалися як Андрій Бачинський Владика, але сприймалися як перші три літери руського алфавіту), казав: “Докля буде “аз”, “буки”, “віди”, латинізації не буде!” [див.: 19, с.130]. Його близькими помічниками були канонік Олексій Ількович, канонік Іоанн Пастелій – автор «Історії Мукачівської єпархії», Михайло Табакович – ректор Ужгородської духовної семінарії. Його погляди поділяли протоігумен Мукачівського монастиря Іоанникій Базилович – автор «Короткого нариса фундації Федора Корятовича», Іоанн Кутка – автор «Катехизису», Дмитро Попович – як організатор шкільної справи в краї (залишив опис майже 300 проінспектованих шкіл).

У епітафії на смерть Андрія Бачинського (помер у 1809 р.) священник і поет Василь Довгович, перераховуючи добродіяння єпископа, вказує на їх просвітницьку мету: будував храми і народні школи, щоб “виховувати вдячне серце”, “пробудити повну відданість батьківщині”. Сприймаючи діяльність єпископа будительською, Довгович наголошує, що для нащадків ім'я “Великого Андрія буде означати нову добу” [8, с.185].

Характерно, що й Іван Франко, роблячи аналіз національного й літературного розвитку на землях Південної Русі, тобто України, часи єпископа Бачинського сприймав як просвітницькі. У статті «Южнорусская литература» («Энциклопедический словарь» Ф.Брокгауза и И.Сфрона, т. 41, СПб, 1904) він писав (цитую мовою оригіналу): “Судьба этих угророссов была, в общем, незавидна. Только в конце XVIII в. начинается между ними усиленная научная и просветительная деятельность. Мукачевский епископ Андрей Бачинский (1772-1809) собирает вокруг себя значительное число ученых, содействует распространению грамотности и просвещения среди простого народа, печатанию книг и учебников” [22, с. 123]. У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) початки національного Відродження України Іван Франко пояснює впливом ліберальних і радикаль-

них ідей XVIII століття, коли “почали світати думки про права кожної людини на свободне і самостійне життя, на розвій, освіту і повноправність” [24, с. 252].

В епоху єпископа Бачинського духом просвітництва пройнялися Василь Довгович (1783-1849), Іван Чургович (1791-1862), Михайло Лучкай (1789-1843). Та їх діяльність стикалася з байдужістю, а то й із заздрістю та неприязню освічених земляків. У розмові з Яковом Головацьким у серпні 1839 року Михайло Лучкай, на той час відомий у слов'янському світі як автор «Граматики слов'яно-руської» (1830), нарікав “на байдужість і незацікавленість земляків, серед яких хотів збудити любов до рідної мови”. За словами Головацького, Лучкай “мав намір видавати часопис”, аби вивести “літературу з ганебної летаргії”, але земляки не підтримали його [6, с.89].

Революційні події 1848-1849 років активізували національно-визвольний рух народів імперії Габсбургів. Поступ у національному відродженні сусідів – чехів і словаків, сербів, поляків, українців Галичини та Подніпров'я – полегшував будительську діяльність Олександра Духновича. Це яскраво засвідчує його публіцистика [див.:11, с.233-425]. Він танцював від радості, коли громада Орябини на Спишу передплатила «Вістник», щоб у недільні дні після церковного богослужіння йти до школи, де “сих новин слово читалося” (Вістник, 1850, № 43). Цю громаду він ставив у приклад іншим, бо вона, “благодаттю просвіщення озарена, розуміє політичеськія жизни вагу, чувствует благого просвіщення сладости”.

Для означення тогочасних процесів Олександр Духович уживав слова “просвітитися”, “просвіщеніє”: “о просвітился уже и русин” (Вістник, 1850, №55); “истинное просвіщеніє русско-народного духа процвітає” (Вістник, 1850, № 62). Але частіше він послуговувався символікою слів “будити”, “пробудження” Звертаючись до редакції віденського «Вістника», який мав сприяти “политическому и нравственному образованию русинов Австрийской державы”, щирий захисник прав підбескидських русинів спонукав її: “Задуйте сильно і гласно в трубу, ударьте крѣпко в тарабан, чтобы потряслися і пробудилися духом” (Вістник, 1850, 1 березня). Тож закономірно, що цього просвітителя назвали будителем.

Радянське літературознавство табувало використання терміна “будитель” стосовно Духновича і його послідовників. Василь Микитась у літературно-критичному нарисі «О.В.Духнович» (Ужгород, 1959) писав: “Давно настав час відмовитися від антинаукового терміна “будитель”, який був механічно занесений з чеської літератури і зв'язаний з іменами Шафарика, Коллара, Челаковського та інших. Адже ні один із закарпатських письменників XIX століття не будив народ до класової свідомості, до боротьби за соціальне визволення” [16, с.19].

Справді, будитель – слово чеського походження. У чесько-російських словниках при цьому слові зазначається, що воно “історичне”, що так називають “діячів чеського національного Відродження”. В 11-томному «Словнику української мови» (К., 1970, т.1: А-В) воно відсутнє. Хоч етимологія його прозора, воно поетичне: будитель – той, хто будить. Будить, щоб із темряви йти до світла.

Витоки такого будительства – у Євангелії. Апостол Павел у Посланні до римлян закликав: “Любов не чинить зла ближньому, тож любов – виконання Закону. І це тому, що знаєте час, що пора нам уже пробудитися від сну” (I Рим, 13: 10-11).

Будителі, відстоюючи високі ідеали людського буття, основним засобом впливу на тих, хто перебував у темряві, мали Євангельське Слово, яке передує дії. У Євангелії від Іоанна Слово – і Бог, і Христос, і Світло, і Добро. А зло асоціюється з ніччю, темрявою: “Кожен бо, хто чинить зло, ненавидить світло і не йде до світла, щоб не виявились діла його. А хто правду чинить, іде до світла, щоб виявились діла його, бо вони зроблені у Бозі” (Іван, 3: 20-21). У посланні апостола Павла до римлян мовиться: “Ніч минула, а день наблизився, тож відкиньмо вчинки темряви й зодягнімося у зброю світла. Як удень, поступаймо добродієсно” (I Рим, 13: 11-13).

Основне із християнських добродієнь – любов до ближнього. Апостол Іоанн, утверджуючи вчення Христа, проголошував: “Але нову заповідь я вам пишу, що справді вона в Нім та в вас, – що минається темрява, і світло правдиве вже світить. Хто говорить, що він пробуває у світлі, та ненавидить брата свого, той у темряві досі. А хто любить брата свого, той пробуває у світлі” (I Ів, 2: 8-10). Тому соціальні і міжетнічні чвари сприймалися в часи просвітництва як ознака темряви. На таких позиціях стояв і будитель-просвітитель Олександр Духович.

Наголос на будительстві в оцінці культурно-просвітницької діяльності Духновича зроблено ще за його життя: у 1862 році в журналі «Галичина» було опубліковано послання «Батькові Духновичу», в якому Олександр Павлович звертався до автора «Книжиці читальної» і молитовника «Хліб душі» із словами подяки й надії:

Ти будил нас всіх ко жизни,

Вскормил людей для отчизни [18, с.38].

Павлович натякав на адресовані йому слова Будителя у «Воззванні» (1856):

Ожидати – нич не мати,

Так до праці, брата, враз,

Ми заспали, занедбали,

Равноправность будит нас [10, с.301].

У першому повідомленні про смерть Духновича («Вістник для русинов Австрийской державы», 1865, 24 березня – 5 цвітня, ч.23) Михайло Бескид писав: “Утрату сего великого мужа и покровителя Угорской Руси каждый ревный русин чувствует: в

нем бо возникло свѣтило, которое дремающих русинов из тяжкого сна пробудило – до нового життя, к дѣлу народного просвѣщенія” [11, с.520].

Й у львівській газеті «Слово» (1856, № 24) звіщалося: “Дня 17 (29) марта с.г. в 11 часов ночи скончался послѣ 7-месячной тяжкой воднянной болезни Александр Васильевич Духнович... Закарпатская Русь потеряла в нем одного из тех Первых, которые дѣлом и примѣром будили из долготного сна”.

У літературознавчій практиці на Закарпатті слово “будитель” стосовно Духновича чи не вперше вжив Іван Сільвай у статті «О современном положении русских в Угрии», що була опублікована в петербурзькому «Славянском сборнике» в 1875 році: “Духнович не был гений, поэт высоких дарований или литератор европейской славы; он был только скромный “будильник”. Нужен был календарь – Духнович составил и издал на собственные издержки: букварь, грамматику, землепись, народную педагогию и проч., не упоминая даже о том, что он принимал самое живое участие в тогдашних галицко-русских современных изданиях, как сотрудник и корреспондент очень прилежный” [цит.: 16, с.100-101].

Будителем Олександра Духновича почали називати у 20-х роках ХХ століття: у чеськомовній статті Й. Махала «Aleksandr Duchnovyc, basnik a buditel» (Narodni politika, 1920, № 187), у публікаціях А.Гагатка «Духнович – народний будитель» (Русская земля, 1923, 15 марта) та О.Маркуша «Олександр Духнович – будитель» (Наш рідний край, 1928, № 8), у поемі Марійки Підгірянки «Олександр Духновичеві – будители Підкарпатської Русі» (Ужгород: Свобода, 1928)...

Будительською сприймається й діяльність «Руської трійці». Коли у 1937 році в селі Ясені на Прикарпатті відкрили пам’ятник авторам «Русалки Дністрової», то зробили на ньому промовистий напис: “Пробудителям Галицької землі – М.Шашкевичеві, Я.Головацькому та І.Вагилевичу в століття «Русалки Дністрової»” [20, с.147]. А вже рукописна збірка «Син Русі», яку готував до друку Маркіян Шашкевич у 1833 році, відкривається віршем «До синів Русі», у якому автор, що заховався під криптонімом О. Г., закликав:

Час сон довгий покинути,
Котрий тяжить нам повіки.
Час вже стати – світ глянути, –
Досить спання через віки! [цит.: 2, с.11].

Сам Маркіян Шашкевич у «Слові до читателя руського языка» (1833), використовуючи фонетичний правопис (як чуємо, так пишемо, як бачимо, так читаємо) та християнську символіку, закликав русинів Габсбурзької імперії до національного Відродження:

Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Русі мраки тьмаві;
Зависть най нас не спиняє, –
Разом к світлу, други жваві! [цит.: 2, с.11]

Бачимо, що із закликом пробудитися сусідують заклики прогнати темряву, іти до світла. Тож закономірно, що тих, хто “будить від сну”, “просвіщає”, Духнович іменував просвітителями, народолобцями: “Вострепетал радостію дух истинного русскаго народолобца, когда в худом полѣ, на узеньком горизонтѣ своем три повітал часописи... Всечестных Редакторов почитаю яко прилѣжных просвѣтителей нашего народа, котори, не иская властных пользи, трудятся про общее добро, поднимают бѣдную родину от твердого сна і забвенія” (Зоря Галицкая, 1853, № 33). Він знав про просвітницьку діяльність «Руської трійці». У «Поздравленіі русинов на новий год 1852» [9, с.40-48], розповівши про асиміляційний тиск на русинів Маковиці, Бескиду, Верховини (“Слово наше і бесіду старалися стерти, чтобы нам, еще живущим, в народі померти”), він схвально відгукнувся про «Зорю Галицкую» як провісника національного Відродження в той час, коли на Закарпатті панувала “темна ніч”:

На Бескиді темная ночь
Вічно перебувала,
Хотяй уже за Бескидом
Зоренька світала.

Далі, натякаючи на «Русалку Дністровую» (Будин, 1837), він говорить про муз-русалок закарпатських, які “по скалах ридали”, русинові “голоса не дали”:

Русалки его по Угу,
Латюрці і Тисі
Заніміли по берегах,
По тінистом лісі.

У бездержавних народів просвітительство було спрямоване на пробудження національної свідомості. Консолідуючи краян навколо національної ідеї, Духнович використовував впливові засоби просвітництва: шкільну освіту, книги і газети, церковну проповідь, театр. Будитель прохав співвітчизників-русинів [див.: 11, с.233-495]: “Братя, еще раз молю вас, не отчайте, но спішіть постепенно в науках, в просвіщеніі, і сама собою укажется вам дорога лучшей будущности” (Вѣстник, 1852, № 68). У п’есі «Добродѣтель превышает богатство» в уста бідного селянина Богобая вклав слова: “О школа, школа, нравов стодола!”. У ряди активних просвітителів Духнович закликав і священиків, бо їм “Бог заповідав учить і просвіщати народ”(Вѣстник, 1850, № 84). Вітав намір львів’ян відкрити театр – “душу цивілізації” (Слово, 1863, № 10). Ще більше надіявся на силу художнього слова. Про мету діяльності створеного ним об’єднання літераторів Закарпаття заявив: “Доброзванное тоє дружество о том старатися будет, чтобы оставленному народу рускому, понятію его прилїжний подавало книжочки, і так задушевную силу народа возбуждало, ему потрібнїшого просвіщенія легкіє способи подавало, словом: чтобы упадшїй подгорний народ усильно поднимало... Без літератури сущїй народ мертвий єсть, сама література народу

духа подати годна есть” (Вѣстник, 1850, № 14). Цю думку відстоював і пізніше: “Істинно бо для ніжного образования, для исправления чувств, для пробуждения мислей, словом для воспитания душевных і тілесних сил, также і отвращения праздности пособствует мудра, чиста і моральна беллетристика” (Вѣстник, 1963, № 11). Ще вище з позицій просвітництва він оцінював роль преси. Про це сказав у листі до редакції «Вістника»: “Честна Редакціє! Ви наставник, ви учитель, ви начальник народа есте, ви тарабанщик, ви трубач полковий, на которого голос чотири міліони кріпких подгорних людей сравниются” (Вѣстник, 1850, № 14).

Просвітницькі ідеї Духновича на народовецькій основі продовжував Олександр Павлович. Будительство він вважав своїм обов’язком:

Настояще время спяще, –

Буди із сна, вот ти, Дух мой! [18, с.336].

Павлович покладав надії на шкільну освіту – про це писав у віршах «Гинет тьма ужасной ночи», «Учся, мое дитя», «Уч на добре сина, та не буде псина», «Уменіє, разумность» та ін.

А Євген Фенцик реалізував журналістські наміри Духновича – упродовж 1885-1903 років видавав журнал «Листок», до співпраці у якому залучив Анатолія Кралицького, Івана Сільва, Олександра Митрака, Юрія Жатковича, Михайла Врабеля.

Та прямим продовжувачем справи Духновича був Августин Волошин, який у першій половині ХХ століття намагався створити ґрунт для розвитку усіх напрямків пробудження духу русинів: писав і видавав підручники, клопотався відкриттям типографії, упорядковував народні календарі-місяцеслови, на службу національного відродження поставив художнє слово – драматичні твори, публіцистику. Газету-новинку (див. його статтю «Ко історії нашого новинарства») він вважав “свідком часу, в котрім пишешся, трубою народного генія, котра пробуджує синів народу і голосить смутком народний, огнищем ідей і осередком солідарити заступлених нею кругів” [3, с.67]. Такими були редаговані ним газети «Наука» і «Свобода».

Закарпатський педагог, письменник і журналіст Олександр Маркуш, оцінюючи діяльність будителів-попередників, у 1928 році писав: “Стали они блескучими світилами в тій темній ночі. Підтримали народну свідомість. Народ не пробудився зо сна, але не заспав навіки”. Маркуш сприймав в одному ряду діяльність Михайла Лучкая, Олександра Духновича й Августина Волошина. У журналі «Наш рідний край» (1924, № 8) він опублікував ювілейну статтю «Августин Волошин» (до 50-річчя від дня народження і 25-річчя будительської роботи) і під портретом ювілянта написав: “Сей невтомний работник, будитель руського народа – Августин Волошин. Познасте его?” [15, с.109].

Так сприймали діяльність Августина Волошина й інші його сучасники. «Шематизм греко-

католицького руського духовенства» (Ужгород, 1924) укладач Іван Вислоцький відкрив присвятою: “Будители Подкарпатских Русинов, Многозаслуженному Работников на народной и церковной нивѣ о. Августинови Волошинови...” Його культурно-просвітницьку й політичну діяльність назвав будительською й письменник В.Гренджа-Донський у статті в часописі «Українське слово» (1938, 12 серпня): “Волошин – наша новітня історія. Був він пробудником в тяжкі часи національних утисків, з його іменем зв’язане наше пробудження” [7, с. 301. А в газеті «Нова свобода» (1938, 14 жовтня) цей же автор назвав Августина Волошина “батьком національного відродження” на Закарпатті [7, с.310]

Характерно, що Августин Волошин, як продовжувач великої справи будительства, видав книгу «Пам’яті Олександра Духновича» (Ужгород, 1923). Також характерно, що в 1990 році, розбурханому політичними пристрастями, поет Петро Скунець, лауреат Державної премії ім. Т.Г.Шевченка, віршем «Духнович» зболено питає краян:

Як і чим тепер дух оновиш,
мій русине? – не твій сезон.

Був у тебе співець Духнович,
аби ти не впадав у сон.

Був у тебе поет-будитель,
аби ти розв’язав язик.

Спів його у твою обитель
не проник –
чи проник і зник?

Ота мета, до якої поривався Духнович, була уже замалою для творців Карпатської України. Тим паче вона сприймалася замалою на шляху до незалежної Соборної України.

Привертає до себе увагу й той факт, що Олександр Маркуш називав будителем і Тараса Шевченка. У журналі «Наш рідний край» (1926, № 7) він писав: “10.ІІІ. минуло 65 років, що помер сей найбільший поет русинів, сей будитель, котрий так боровся і терпів за волю свого народу. Тіло його лежить над ревучим Дніпром, але ім’я його живе всюди між русинами” [15, с.53].

Так, будительство – не тільки закарпатське явище, воно має всеукраїнський характер. Ще у ХVІІІ столітті німецький просвітитель Йоганн Готфрід Гердер пророкував національне пробудження усьому українському народу: “Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля колись прокинуться; з тільки малих племен, якими чейже колись були греки, повстане велика, культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ” [цит.: 21, с. 52].

У всеукраїнському будительстві першою статтю сприймається Іван Котляревський. І Микола Вороний у вірші «На свято відкриття пам’ятника Іванові Котляревському» (1903) назвав будительським сміх автора «Енеїди»:

Ніч і тиша сумна присипляла усіх,
Навіть тих, хто і в бою не гнувся...
Коли раптом веселий зневажливий сміх
Серед мертвої тиші почувся!..
Хто ж сваволець, що має відвагу орла?
То сміявся Іван Котляревський [5, с. 146-147].
Микола Вороний, використовуючи будительську символіку, звертається до тих, кого не розбудив сміх Котляревського:

Годі ж спати! Прокиньтесь! Ви спали сто літ!
Мабуть, виспались добре, нетяги?!
День надворі! Нас кличе новий наш гетьман,
Не гетьман військовий, а культурний,
Тим гетьманом тепер у нас батько Іван,
Що вказав нам шлях літературний! [5, с. 147-148].

Ця ж думка нуртує і в поемі Івана Франка «Великі роковини» (1898) – до 100-річчя з дня виходу в світ першої частини «Енеїди»:

Тож недаром цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід.
Тож недаром пробудився
Український жвавий рід [23, с.12].

На шляху національного Відродження другою віхою, після «Енеїди», Іван Франко назвав Шевченків «Кобзар», який вплинув на розгортання народовецького руху в Галичині і на Буковині. І хоч біографи Духновича не знайшли конкретних доказів знайомства закарпатського Будителя із творчістю Великого Кобзаря, та Василь Гренджа-Донський, думаючи про соборність українських земель, віршем «Арестування О.Духновича», в якому автора гімну «Я русин был, есм і буду» змалювано із «Кобзарем» у руках, зблизив двох яскравих представників національного Відродження:

Поет се не чує, бо пише легенду...
Побачив посланців, «Кобзаря» сховав,
Сховав го, як свого, під ту реверенду,
Щоб ніхто між ними за нього й не знав.

Та будительські ідеї Духновича не були такими радикальними, як ідеї Шевченка (“Та добре вигостриє сокиру – / Та й заходиться вже будить”), його заклик до русинів “покинути глибокий сон” співзвучніший закликом Пантелеймона Куліша, який свою першу поетичну збірку «Досвітки» (1862) відкрив “будительським” віршем:

Ой ударю ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії [12, с.32].

Для Куліша пробудитися – стати під знамена просвітительських і християнських ідеалів братолюбства, приступити до праці в ім’я розбудови рідної мови і культури.

Цим шляхом ішли й Іван Франко, й Леся Українка. У вірші, адресованому Ользі Рошкевич, Великий Каменярь у 1878 році висловив надію про той час, коли “по довговічних боях, муках люди / прокинуться, гнилий розмечуть трам, / що їх давив, і щиро груди до груди, / уста до уст притис-

нуть, мов брати / приязним, щирим словом заговорять, / позбувшись пут недоумств, темноти”. А Леся Українка, аби приблизити той час, зі сторінок збірки «На крилах пісень» (1883) будила працюючий люд:

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

І будителі Карпат, і народовці Подніпров’я однаково розуміли, що пригніченому народові, аби вийти на цивілізовані шляхи просвітництва, потрібні провідники. Носіїв просвітницьких ідей сприймали продовжувачами апостольської місії.

Іван Сільвай, побачивши, що ні його попередники, ні він із сучасниками не досягли очікуваних наслідків народовецької діяльності, вказував на причини цього:

Не вzywай мир православный,
Что не слышит Божьих слов,
Где нет силы действия Духа, –
Нет у нас апостолов.

Тут роздуми Сільвая співзвучні Шевченковим:

І день іде, і ніч іде,
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки? [26, с.413]

А Зореслав (о. Сабоп) у «Молитві» (1936) просив Бога:

У люте врем’я, в бурі люті
Пророків, Боже, зволь нам дати,
Пророків, що на праві путі
Мільйони повели б закуті!
Від гір Кавказьких по Карпати! [17, с.12]

Ще частіше в будательській поезії зустрічаємо біблійний образ Сівача. Так Олександр Павлович іменував Торисина й Попрадова, які своєю діяльністю проганяли “мрак, тьму, ніч, люту зиму”, приближали “утро грядущей жизни свободной”, “народной жизни весну”:

Помилуй, Создатель, помилуй
Сеятелей плодом жатвы! [18, с. 40]

Христову притчу про сівача мав на увазі й Духнович, коли говорив до батьків про їх відповідальність за навчання і виховання дітей: “Дѣти суть сімя народа, а воспитаніє їх єсть земля, до котрої сїється зерно, і як в худой і пустой землі задусится зерно і господарю плода не дасть, так діти без науки или запушеніі народу плода не дадут, і народ останет худий, пустий і непотребний” (Вѣстник, 1850, № 85).

Символіку притчі мав на увазі й Пантелеймон Куліш, коли у вірші «Сам собі» спрямовував свої думи на добродіяння:

Єсть у світі правда чиста,
І добро, і воля, –
Ізвивай їх, моя думо,
На ріднее поле.
Степи мої широкії,
Цілино одвічна!

Хто зоре вас та засіє –
Слава тому вічна! [12, с.48]

Основний символ притчі – слова-зернята, які врожають тільки при умові, що впадуть на оброблену землю. Тому має глибокий смисл і символ ниви. Алгоритичні образи притчі сприймаються у причинно-наслідковому зв'язку: сівач – зернини – нива – врожай.

Олександр Павлович у «Коломийці» («Хоть руснаки голі, босі, но хлопи як буки») про посів на оранці говорить і в прямому, і в переносному значенні:

Будуть орати, сіяти, обрабляти поле –
А не будет наше племя голодне і голе,
Будут орати, сіяти, ниву обрабляти,
Будут школи будувати, діти просвіщати [18,

с.304].

Характерно, що запропонований Михайлом Старицьким до друку вірш «Нива» у збірці «З давнього зшитку» (1883) цензор відхилив з таким мотивуванням: “Тут автор розуміє Україну, забиту горем і политу кров’ю, яка докоряє своїм дітям за те, що вони мирно спали в той час, коли чужі руки мордували її та засівали реп’яхом”. Вірш закликав:

Гайда ж в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то діти, внуки –
А таки діждуться жнива! [1, с. 98]

Духнович скористався поетикою притчі про сівача, щоб висловити подяку тим селянам, які підтримали ідеї просвітництва: “Слава честному народу рускому, просвіщенія жаждушему, который своїми силами школи основал і сімя будущности посіял до благой землі” (Вѣстник, 1852, № 24).

Шевченко (вірш «Не нарікаю я на бога...», 1860) хотів спочатку засіяти ниву “волею ясною”, а вже потім просив:

Та посійся не словами,
А розумом, ниво! [26, с.402]

Обох – і Олександра Духновича, і Тараса Шевченка – єднає ідея служіння своєму народу.

Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть [26, с.402], –
сказав Великий Кобзар за кілька місяців до смерті.
Напряг сили работаю
На нивушке все єще [9, с.83], –

писав Духнович у червні 1861 року, іменуючи себе “руським літературним земледільцем в Угорщині”.

Якщо Духнович і Павлович бачили свою ниву вузькою смугою під Бескидом (“Даст Бог, будут просвѣщени Бескидські сторони”), то нива Шевченка простяглася на всю Україну. Такою бачив її й Михайло Старицький:

Гей ти, ниво, – в тебе гону
Од Карпату аж до Дону! [1, с. 98]

Буковинець Сидір Воробкевич у вірші «Уже пора» (1885) обидва просвітницькі мотиви – будити зі сну і засівати ниву – поєднав:

Час до рук чепіги взяти,

Лан заріє весь бур’яном!
Стид і ганьба ще живими
Спати вже мертвецьким сном.

До роботи для народу
Станьмо, браття, – вже пора! [4, с.85]

Його нива в «Руській пісні» (1879) – також на всю Україну:

Розсїваймо між народом
Від степів аж до Карпат
Сім’я світла, і любімся
Як рідного брата брат [4, с.157].

Закарпатське просвітительство на терени всеукраїнського єднання вийшло пізніше, у ХХ столітті, в період між двома світовими війнами. У цьому процесі безпосередню участь брали Марійка Підгірянка з Прикарпаття, Василь Пачовський із Львівщини, Олександр Олесь із Сумщини, Євген Маланюк та Спиридон Черкасенко з Херсонщини. Останній, вітаючи створення ужгородської «Просвіти», закликав:

Сіачу доброго! Сій з повної руки,
Сій без вагань, без чорних дум, і без зневір’я –
З зорі і до зорі! [25, с.322]

Черкасенко стверджував, що на сіячів чекають “розорані лани”, що “рілля давно готова” і “весна прогнала геть студені вітри”; спонукав “сіячів науки і просвіти” брати і засівати “рукою повною добірні зерна слова”.

Закличні гасла-символи – характерна особливість поезики ліричних творів Василя Гренджі-Донського (вірш «Розбудим Закарпаття»), о. Севастіяна-Степана Сабола-Зореслава («Українське Різдво», «Месії ми чекали...»), «Пов-стань, Пророче...», «Перед бурею»), Юлія Боршоша-Кум’ятського («Три вітри», «Поклик»), Івана Ірлявського, Івана Колоса... Час наповнював новим змістом і заклики пробудитися, і заклики засіяти ниви.

Зореслав («Співцям») звав поетів на шлях радикальних дій:

Ударте громом у серця,
Зірвіть усіх зі сну безділля! [17, с.22]

Так був налаштований і Гренджа-Донський.
Зі сну розбудим наше Закарпаття
І віковічні пута ми пірвем! [17, с.39]

Іван Колос, якому боліли рани Базара, Крутів і Сигота, писав у 1938 році, чуючи визвольний гомін у Карпатах:

Це йде той час, що юні поривання
Засіємо насінням в рідні ниви,
Щоб українська зацвіла земля [17, с.94].

І ця жертвність, як і мотиви будительства та сівача на ниві, сформована Євангелієм. Ісус Христос сказав апостолам Андрієві і Пилипу як настанову усім майбутнім місіонерам: “Істинно, істинно кажу вам: пшеничне зерно, коли не впаде на землю і не вмере, лишиться саме-одне; коли ж умре, багато плоду приносить” (Іван, 12: 24).

Під впливом ідей європейського просвітительства на Закарпатті у ХІХ столітті розгорнувся будительський рух, тотожний

національному відродженню всієї України; у першій половині ХХ століття закарпатський будительський рух став невід'ємною складовою частиною всеукраїнських національно-визвольних змагань. Вони в одному ряду – Олександр Духнович, Маркіян Шашкевич, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Августин Волошин, Василь Гренджа-Донський, бо будили русинів-українців зі сну, сіяли зерна національної свідомості. Цей ряд легко подовжити як іменами попередників, так й іменами послідовників, починаючи з Андрія Бачинського та Михайла Лучкая й завершуючи іменами Івана Ірлявського та Івана Колоса. У цьому ряду не тільки

Олександр Павлович, Євген Фенцик, Феодосій Злоцький, Олександр Маркуш, але і Пантелеймон Куліш, Павло Грабовський (згадаймо: «Ну, прокидайтеся, діти: / Ранок – до книжки пора!»), Михайло Драгоманов (вітаючи його із 30-річчям політико-громадської праці і наукової праці, Панас Мирний високо оцінив його будительську діяльність: “По-всюди ти розніс величне слово, своїх братів з тяжкого сну будив”), Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Василь Пачовський, Спиридон Черкасенко...

Посіяне ними зійшло національним пробудженням, привело до ідеї соборності українських земель і її реалізації на рівні державності.

Література

1. Акорди: антологія української лірики від смерті Шевченка / Упорядкував Іван Франко. – К.: Веселка, 1992. – 343 с.
2. Білецький О.І. «Русалка Днѣстровая» / О.І.Білецький // Русалка Дністрова / Фотокопія з видання 1837 р.; Вступна стаття О.І.Білецького. – К.: Держ. вид-во худож. літ., 1950. – С.3-28.
3. Волошин А. Твори / Августин Волошин; видання підготували Олекса Мишанич, Павло Чучка. – Ужгород: Гражда, 1995. – 447 с.
4. Воробкевич С. Твори / Сидір Воробкевич; упоряд., підгот. текстів, вступна стаття та примітки М.Г.Івасюка. – Ужгород: Карпати, 1986. – 567 с.
5. Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / Микола Вороний. – К.: Наук. думка, 1996. – 699 с.
6. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький // Подорожі в Українські Карпати: збірник / Упорядк. і вступна стаття М.А.Вальо. – Львів: Каменяр, 1993. – С.32-101.
7. Гренджа-Донський В. Я теж українець: публіцистика / Василь Гренджа-Донський. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – 516 с.
8. Довгович В. Поезії / Василь Довгович // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Вип. 10. – Братіслава-Пряшів, 1982. – С.113-232.
9. Духнович О. Вибрані твори / Олександр Духнович; упоряд., вступна стаття, підгот. текстів та примітки Д.М.Федаки. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – 566 с.
10. Духнович О. Твори: в 4 т. – Т.1 / Упоряд. О.Рудловчак, В.Микитась. – Братіслава: Словацьке пед. вид-во, відділ української л-ри в Пряшеві, 1989. – 791 с.
11. Духнович О. Твори: в 4 т. – Т.3. – Братіслава: Словацьке пед. вид-во, відділ української л-ри в Пряшеві, 1989. – 607 с.
12. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш. – Т.1: Поезія. – К.: Дніпро, 1989. – 654 с.
13. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська / Михайло Лучкай; упорядкув., передмова та словник П.М.Лизанця; переклад П.М.Лизанця та Ю.М.Сака. – К.: Наукова думка, 1989. – 191 с.
14. Лучкай М. Історія карпатських русинів: у 6 т. / Михайло Лучкай – Т.4 / Переклад з лат. Ю.М.Сака, М.В.Ороса, Й.О.Баглая. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – 326 с.
15. Маркуш О. Наш рідний край: народознавчі матеріали про Закарпаття / Олександр Маркуш; упорядник, автор передмови і приміток І.М.Сенько. – Ужгород: Закарп. Інститут післядипломної педагогічної освіти, 2002. – 175 с.
16. Микитась В. О.В.Духнович: літературно-критич. нарис / Василь Микитась. – Ужгород: Закарп. обл. книжк.-газетне вид-во, 1959. – 152 с.
17. Моя Карпатська Україно: поетична антологія / Упорядк. та післямова Івана Ребрика. – Ужгород: Бокор, 1992. – 214 с.
18. Павлович А. Избранные произведения / Александр Павлович; под общей ред. И.С.Шлепещкого. – Пряшев: Изд-во Культурного общества украинских трудящихся, 1955. – 538 с.
19. Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап. – Т.3. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. – 647 с.
20. Петраш О. «Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький / Осип Петраш. – К.: Дніпро, 1972. – 152 с.
21. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – Львів: Слово, 1991. – 96 с.
22. Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Зібр. Творів: у 50 т. / Іван Франко. – Т.41: Літературно-критичні праці (1890-1910). – К.: Наук. думка, 1984. – С.101-161.
23. Франко І. Великі роковини / Іван Франко // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 4 кн. – К.: Рось, 1995. – Т.4. – С.5-12.

24. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: у 50 т. / Іван Франко. – Т.41: Літературно-критичні праці (1890-1910). – К.: Наук. думка, 1984. – С.194-470.
25. Черкасенко С. Твори: в 2 т. / Спиридон Черкасенко: упорядн., автор передмови і приміток Олекса Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. - 891 с.
26. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. / Тарас Шевченко – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Т.2. – 631 с.
27. Шлепецький А. Закарпатські будителі та наша сучасність / Андрій Шлепецький. – Пряшів: КСУТ, 1957. – 117 с.